

Magdalena Bełza

Inny

Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych 22/1,
99-112

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Magdalena Belza

Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie
ul. Bielska 62, 43-400 Cieszyn
e-mail: belzamazda@interia.pl

Inny/Obcy (uczeń niepełnosprawny) jako podmiot „folkloru” szkolnego

Abstrakt

W artykule rozpatruję Innego/Obcego jako podmiot „folkloru” szkoły. Inny/Obcy traktowany jest tutaj głównie jako niepełnosprawny, ale także (choć w mniejszym stopniu) odmienny kulturowo. Celem jest opisanie sytuacji ucznia odmiennego w „folklorze” szkoły, a także próba rozeznania „folkloru” w relacji do tego ucznia. W pierwszej kolejności zostały zaprezentowane podstawowe terminy niezbędne do powadzenia wywodu, takie jak Obcy, Inny, folklor. Następnie został zaprezentowany uczeń niepełnosprawny jako Inny/Obcy podmiot „folkloru”. Istnienie trzech form kształcenia specjalnego dzieli możliwości relacji Inny/ Obcy uczeń niepełnosprawny a „folklor” szkoły. W każdej z nich podmiotowość ucznia w tym „folklorze” jest odmienna, poczynając od przyjaznej/centrycznej, przez ambiwalentną/graniczną, po wymagającą/peryferyjną. W każdej z nich miejsce Innego/Obcego ucznia niepełnosprawnego jest różne. Drugi aspekt, na który tylko zwrócono uwagę, dotyczy Innego/Obcego odmiennego kulturowo. Mimo iż Polska nadal uchodzi za kraj monokulturowy, to jednak coraz więcej pojawia się dyskusji związanych z tym zagadnieniem. Uczeń odmienny kulturowo również traktowany jest bardzo często jako Inny/Obcy.

Słowa kluczowe: Obcy, Inny, folklor, uczeń niepełnosprawny, uczeń odmienny kulturowo.

Other/Alien (disabled student) as a subject of school “folklore”

Abstract

The article is aimed at examining the Alien / Other as a subject of school “folklore”. The Alien / Other is treated here generally as the disabled and also (but to a smaller extent) culturally different student. Another aim of this paper is to describe the student’s situation in the different school “folklore” and to try to discern “folklore” in relation to the student. In the first place, the basic terms were

presented, such as Alien, Other, folklore. Then the disabled learner was presented as an Alien / Other subject of school folklore. The existence of three forms of special education provides different possibilities in relations Alien / Other disabled learner and the school "folklore". In each of these forms the student's subjectivity in this folklore is different, beginning with a friendly / centric, through ambivalent / boundary and requiring / peripheral subjectivity. In each of them, the place of the Alien / Other student with disability is different. The second aspect of the paper is associated with the Alien /Other as a culturally different learner. Although Poland is still regarded as a monocultural country, there appears to be more and more discussions on this issue. Very often, a culturally different student is also considered as Other/Alien.

Keywords: Alien, Other, folklore, disabled learner, a culturally different learner.

Wprowadzenie

W artykule stawiam tezę, że szkoła jest miejscem tworzącym swoistego rodzaju „folklor”, którego podmiotem staje się uczeń niepełnosprawny, czyli odmienny, traktowany jako Inny/Obcy. Ta inność/obcość poza niepełnosprawnością może być również odmiennością kulturową, narodowościową czy religijną, jednak na potrzeby niniejszego opracowania pomijam ich omawianie, chcąc dokładniej przyjrzeć się sytuacji ucznia niepełnosprawnego traktowanego jako Inny/Obcy. Zakładam, że szkoła jako mała struktura społeczna (mikrostruktura), będąca siecią powiązań między elementarnymi składnikami życia społecznego, czyli takimi, które z punktu widzenia socjologii są traktowane jako ostateczne i dalej nie rozkładane (Sztompka, 2012, s. 168), charakteryzuje się swoistym folklorem. Folklor ten w zależności od jej rodzaju będzie lokował ucznia w swoim centrum, na pograniczu lub peryferiach. W zależności od tej lokalizacji uczeń niepełnosprawny będzie Innym, ale nie Obcym, traktowanym jako swój (odmiennym, ale akceptowanym), Innym częściowo Obcym (oswajanym) lub Innym/Obcym traktowanym jako nie swój (intruz, wróg).

W opracowaniu koncentruję się na ukazaniu miejsca ucznia niepełnosprawnego jako Innego/Obcego wpisującego się w krajobraz szkoły i jej folklor. Odwołując się do literatury socjologicznej (socjologii szkoły), pedagogicznej, edukacji międzykulturowej, pragnę skupić się na opisie płaszczyzn folkloru szkoły wobec odmienności uczniów. Zwracam uwagę, iż tendencje w polskim (ale nie tylko) systemie kształcenia, od segregacji, poprzez integrację, aż do edukacji włączającej, zwiększają szanse całkowitego „wtopienia się” ucznia odmiennego (Innego/Obcego) w folklor szkoły. Owo „wtopienie się” może mieć dwoisty charakter, zarówno pozytywny, jak i negatywny. A także wskazuję na fakt, iż inność/obcość będzie determinowana nie tylko przez powód tej odmienności, ale także formę kształcenia, w jakiej osadzony będzie uczeń.

Inny/Obcy jako kategoria naznaczenia

Na początku warto zwrócić uwagę, że odmienność w aspekcie wychowania może być rozpatrywana w różny sposób i na różnych płaszczyznach. Kategoria inności (Innego) w wychowaniu występuje u samych podstaw wychowania (Starnawski, 2011, s. 364), które przecież jest jedną z podstawowych funkcji szkoły. „Innymi” są wychowawca i wychowanek w relacji do siebie, Inny pojawia się jako ktoś trzeci – przedmiot działań wychowawca lub sprawca działań skierowanych na wychowanca (pochwał, nagan, ataków, wsparcia itp.), współuczestnik życia, członek tego samego lub innego środowiska, świadek, wreszcie inne/obce jest to, z czym powinien się zmierzyć w procesie wychowania (samowychowania), co płynie zarówno z zewnątrz, jak i tkwi w samym uczniu (Starnawski, 2011, s. 364).

Aby móc rozważać miejsce ucznia odmiennego, należy rozpatrzyć pojęcie Innego/Obcego. Rozumienie Innego/Obcego wyznaczone jest przez różne dyscypliny naukowe. Jak pisze Bruno Latour, „inność” zmienia się wraz ze zmianą koncepcji nauki (Latour, 2009, s. 74). Kategorie Innych/Obcych należą do popularnych na gruncie socjologii, edukacji wielo- i międzykulturowej (Bauman, 1996, s. 49) czy psychologii i pedagogiki, chociaż są różnie postrzegane. Inny/Obcy ma również dwojakie zabarwienie w relacji wzajemnej. Inny to nie zawsze Obcy, może być bliiski, ale Inny. Obcy to nie zawsze Inny, jeśli sklasyfikujemy go do grupy swoich na podstawie jakichś podobieństw. Przemysław Grzybowski pisał, że Inny jest osobą odmienną, ale znaną, przewidywalną, a Obcy to osoba odmienna, ale zawsze zaliczana do grupy Oni, wykraczająca poza kategorię Inny (Grzybowski, 2007, s. 15). W edukacji inność może przeradzać się w obcość, jeśli dystans pomiędzy uczniem niepełnosprawnym a osobami pełnosprawnymi będzie się pogłębiać. Jednak Obcy może również stać się Innym, jeśli będziemy go „oswajać”.

Odmienność Innego może powodować cały wachlarz różnych zachowań wobec niego, o których pisze Marek Rembierz¹:

1. Może przybrać postać obojętności i braku zainteresowania, gdy Inność traktuje się jako obecną tylko na dalekim obrzeżu (marginesie) „mego świata”. Aczkolwiek obojętność może też wyrażać się w formie wyniosłej czy wręcz pogardliwej, gdy to, co inne – ze względu na trudną do zaakceptowania Inność – ma być zarazem tym, co jakościowo gorsze.
2. Może prowadzić do przyjęcia zasad tolerancji (tolerancji negatywnej) jako cierpliwego znoszenia cech Inności, mimo uznawania ich za dolegliwe i szkodliwe, a zarazem powściągliwości w przeciwdziałaniu im. O tolerancję łatwiej, gdy żywi się przekonanie, iż „rzeczywistość [...] różnicują rozliczne

¹ Marek Rembierz rozpatruje tę odmienność wprawdzie w kontekście społeczności żydowskiej, jednak te same zachowania będą odnosić się również do uczniów niepełnosprawnych.

kategorii »inności«». Propozycję „tolerancji niepewności poznawczej” wysuwa Halina Promieńska, łącząc dyskurs etyczny z psychologicznym. Taki rodzaj tolerancji wymaga dojrzałości psychicznej i większej „odporności psychicznej na niedomkniętość epistemologiczną i aksjologiczną naszego poznania (bez uciekania się do skrzywień poznawczych sterowanych psychiczną potrzebą pewności [...])”.

3. Może skłaniać do zachowania neutralnego, acz w pewnym stopniu życzliwego, dystansu wobec Inności, która zasadniczo jest „gdzieś-obok-mnie” i nie jest destrukcyjna dla „centrum mego świata”, chociaż na wybrane jej przejawy spoglądam z zainteresowaniem i z życzliwością dostrzegam w nich to, co – według mego przekonania – jest wartościowe.
4. Przy odpowiednim usposobieniu ludzi i w sprzyjających okolicznościach pozostawanie z sobą w intensywniejszych relacjach może doprowadzić do zaistnienia sytuacji określanej mianem „spotkania”. Wymaga ono wszakże zaangażowania i wzajemności obu stron, wymaga rzetelnego poszukiwania wspólnego języka i wspólnych wartości oraz wytrwałego dialogu o wzrastającym lub (w momentach krytycznych) malejącym stopniu otwartości, zrozumienia i akceptacji, a także krytycyzmu względem własnego stanowiska.
5. Może skutkować mniej lub bardziej natężoną polemiką, będącą przedstawieniem i rozpatrzeniem odmiennych racji, prowadzoną wszakże z intencją, aby ustalić nie tylko to, co stanowi różnicę, ale też wskazać podobieństwa i próbować odnaleźć elementy wspólne.
6. Konfrontacja, jeśli górę wezmą w niej negatywne stereotypy, uprzedzenia i nieprzyjemne emocje, może stać się agresywną formą akcentowania, karykaturalnego przerysowania i radykalnego przeciwstawienia wyłącznie odmiennych opinii, już od początku ciężącą w stronę apodyktycznej negacji i jednoznacznego odrzucenia (potępienia) tego, co inne.
7. W zetknięciu z Innością można też sięgnąć po taktyczne maskowanie swych faktycznych zapatrywań na nią, używając „podwójnego języka”. Z jednej strony będzie to język pozorujący życzliwe nastawienie do innych, stosowany w komunikacji z nimi, jako w komunikacji zewnętrznej, a z drugiej strony będzie funkcjonował język pogardy wobec innych, którym można posługiwać się wyłącznie „wśród swoich”.
8. Eksponowanie wartościująco postrzeganych różnic przy jednoczesnej eskalacji wrogości w relacjach między odmiennymi tożsamościami może wręcz prowadzić do zamierzonego „czołowego zderzenia”, jeśli przyjmuje się, że rozwiązywanie siłowe – zastosowanie środków przemocy, włącznie z siłą fi-

zyczną – ma służyć przezwyciężeniu, osłabieniu lub całkowitemu wyeliminowaniu odmienności, które uznaje się za wysoce niepożądane i groźne².

Szkoła stanowi swoistego rodzaju kulturę, gdzie w jednej przestrzeni spotykają się różne podmioty. Odwołując się do dorobku edukacji międzykulturowej, dostrzec możemy, iż Inny/Obcy zawsze był jednym z jej członków. Powyższe zestawienie dowodzi tego, że to zetknięcie może powodować zachowania – począwszy od tych bardzo pozytywnych, akceptujących, przez ambiwalentne lub unikające, aż po bardzo negatywne, dyskryminujące.

„Folklor” szkolny

Folklor zgodnie z ujęciem słownikowym definiowany jest jako kultura ludowa obejmująca zwyczaje, obrzędy, wierzenia i twórczość artystyczną w zakresie literatury (baśnie podania, przysłowia), muzyki (pieśni, tańce), a także plastyki (malarstwo, rzeźba, wzornictwo) (*Słownik współczesnego języka polskiego*, s. 255). Pojęcie to istnieje od ponad stu lat. W języku polskim funkcjonuje w trzech co najmniej znaczeniach: naukowym (głównie w pracach z dziedziny etnografii, folklorystyki i teorii kultury), publicystycznym i potocznym (Kłoskowska, 1969). Dla antropologa folklor jest częścią kultury, ale nie jest jej całością (Bascom, 1953, s. 283.). Kultura jest pojęciem szerszym od folkloru. Sam folklor utożsamiany był w przeszłości w kulturą wiejską, chłopską, jednak współcześnie można mówić o pewnego rodzaju fenomenie kulturowym, ponieważ wiele środowisk, grup czy sytuacji folklorotwórczych. Folklor jest zatem zjawiskiem wielopostaciowym, rozwija się nadal jako jeden z elementów bogatej, złożonej kultury współczesnej, istnieje bowiem zapotrzebowanie na ten typ aktywności i istnieją mechanizmy społeczno-kulturowe, które funkcjonowanie współczesnych przejawów folkloru implikują (Waliński,

² Zob. M. Rembierz (2014), *Odkrywanie tożsamości żydowskiej w cieniu Holokaustu a dziedzictwo polskiej wielokulturowości – wyzwania dla edukacji i dialogu międzykulturowego*, „Edukacja Międzykulturowa”, nr 3, s. 44–46. W opracowaniu wykorzystano publikacje: Hołówka J. (2002), *Etyka w działaniu*, Prószyński i S-ka, Warszawa, s. 261–262.; Swieżawski S. (1993), *O właściwe rozumienie tolerancji*, „Znak”, nr 6 (457), s. 5; Promieńska H. (1987), *Zasada tolerancji w nauce i etyce*, UŚ, Katowice, s. 15. Zob. też: Klimowicz E. (1995), *Moralny sens tolerancji*, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 20, s. 105–117; Podrez E. (1999), *Moralne uzasadnienie tolerancji*, ATK, Warszawa; Miczka T. (2007), *Komunikowanie międzykulturowe w perspektywie globalizacji i lokalizacji* [w:] J. Fras (red.), *Studia nad komunikacją popularną, międzykulturową, sieciową i edukacyjną*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 91–92; Boksański Z. (2001), *Stereotypy a kultura*, Leopoldinum, Wrocław; Ogrodzka-Mazur E. (2006), *Trwałość a modyfikacja stereotypów i uprzedzeń etnicznych u dzieci z pogranicza polsko-czeskiego* [w:] T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.), *Z teorii i praktyki edukacji międzykulturowej*, UŚ, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Cieszyn – Warszawa, s. 153–168; Łojko M., Grochalska M. (2013) (red.), *Etykieta czy drogowskaz? Rola stereotypów w przestrzeniach edukacyjnej różnorodności*, Katedra Aksjologicznych Podstaw Edukacji, Olsztyn.

1978 s. 35). Stąd pojawiają się różne obszary, w których pojęcie to funkcjonuje. Wyróżnić można kilka kręgów występowania folkloru, m.in.: folklor uczniowski, żołnierski czy marynarski, a także krąg wspólny, tzw. folklor interspołeczny. Każda grupa folkloru środowiskowego wykorzystuje specyficzne formy komunikacji, dobiera wspólne tematy, dające gwarancję porozumienia, odznacza się podobnym systemem wartości (Wróblewska, 2005, s. 8). Folklor szkoły to pojęcie nieco szersze niż folklor uczniowski, obejmuje on bowiem wskazane w definicji elementy na poziomie usytuowanym nie tylko w jednowarstwowej relacji „uczeń a...”, lecz także w relacji wielowarstwowej, obejmującej wszystkich uczestników szkolnej rzeczywistości: uczniów, nauczycieli, administrację, a także przestrzeń fizyczną szkoły. Folklor szkoły zawiera w sobie wszelkie zwyczaje, obrzędy i normy panujące w danej szkole, które są wynikiem nie tylko odgórnych przepisów, ale tych ukonstytuowanych dzięki uczestnikom danej przestrzeni szkolnej. Wszelkie wytwory, zarówno plastyczne, muzyczne, jak i literackie, które są dziełem uczniów, nauczycieli czy innych członków danej społeczności, są odbiciem tego folkloru i go tworzą. Każdy indywidualnie, a także wszyscy grupowo kształtują tę szkolną rzeczywistość, tworząc swoisty, charakterystyczny dla niej „folklor” szkolny.

Szkoła jako mała struktura społeczna charakteryzuje się tym swoistym folklorem, czy inaczej kulturą. A ta przez wielu badaczy jest rozumiana jako rodzaj „wytrychu” do otwarcia wrót rozumienia szkoły. Autorzy zgadzają się co do tego, że kultura szkoły jest obecna, że jest wytwarzana w szkole, że szkoła tworzy kulturę, że również od niej wszystko zależy (Adrian, 2015, s. 95). Inność ucznia niepełnosprawnego, odmiennego kulturowo czy religijnie stawia przed szkołą określone wyzwania nie tylko edukacyjne, ale także kształtujące właściwe postawy interpersonalne będące elementem formującym jego tożsamość indywidualną jako jednostki (niepowtarzalnej osoby), ale także tożsamość społeczną, związaną z przynależnością człowieka do określonej grupy czy kategorii społecznej (Szacka, 2008, s. 154). Jedna i druga, w przypadku uczniów odmiennych, może kształtować się w warunkach szkolnych mniej lub bardziej korzystnych. Istotną rolę systemu szkolnego, jak pisał Jan Szczepański, odgrywają dwa nakładające się na siebie procesy. Po pierwsze, proces socjalizacji oznaczający całość wpływów środowiska społecznego i kulturowego, które spontanicznie uczą jednostkę przystosowania do grupy, do obyczajów i zwyczajów, do wzorów postępowania – tak by mogła zaspokoić swoje potrzeby i współżyć z ludźmi. Po drugie, proces wychowania, czyli intencjonalnego kształtowania osobowości w stosunku wychowawczym między wychowankiem a wychowawcą, według przyjętego ideału wychowawczego (Szczepański, 1975, s. 21). Jednak mimo iluzji, jak pisze Iwona Chrzanowska, za pomocą której szkoła próbuje zaklinać rzeczywistość, jest ona nadal miejscem reprodukcji społecznych podziałów. Wydaje się również, że działania selekcyjne są w codzienności edukacyjnej tak naprawdę społecznie akceptowane. Uczniowie są „sortowani” ze względu na różnego rodzaju kryteria, nie tylko z tytułu niepełnosprawności, ale również zdolności czy

pochodzenia (Chrzanowska, 2015, s. 139). To sortowanie staje się również jednym z nieodłącznych elementów folkloru szkoły, różnie zorganizowanym w zależności od typu koncepcji szkoły, a także może w praktyce ten folklor warunkować.

Na folklor szkoły składają się konkretne elementy, występujące niezależnie od jej rodzaju i typu. Są takie, które są wspólne dla wszystkich, ale i takie, które w inny, specyficzny sposób będą konstruować przestrzeń szkolną, w zależności od rodzaju szkoły i formy kształcenia. Pomijam tutaj indywidualną kulturę danej placówki, której nie będę omawiać w ramach tego tekstu, a skupię się na rozważeniu folkloru poszczególnych form kształcenia ogólnie.

Inny/Obcy – niepełnosprawny w „folklorze” szkoły

Niepełnosprawność jest czymś, co od wieków sprawiało, że osoba nią dotknięta była traktowana jako Inna/Obca, co bardzo często wykluczało ją z różnych obszarów życia społecznego. Od zarania dziejów spotkać można na kartach historii przejawy dyskryminacji osób niepełnosprawnych, począwszy od ich całkowitej eksterminacji, np. starożytna Sparta i zrzucanie z góry Tajgetos (Lipkowski, 1981, s. 51), przez stopniową integrację (która może przejawia mniejsze nasilenie aktów dyskryminacyjnych, ale nie oznacza ich całkowitego braku), po włączanie w nurt życia społecznego (które, mimo że samo w sobie jest właściwą i słuszną ideą i kierunkiem, również nie jest pozbawione wad). Przejawy dyskryminacji dotyczą również obszaru edukacji specjalnej, która zaczęła się rozwijać dopiero pod koniec XVII wieku, kiedy to zaczęto organizować pierwsze szkoły specjalne. Tendencje w kształceniu specjalnym również ewoluowały od tych całkowicie wykluczających, poprzez integrujące i obecnie włączające uczniów niepełnosprawnych w nurt szkolnictwa ogólnodostępnego (Bełza, 2010, s. 25). Dostępne w polskim systemie edukacji możliwości dla ucznia niepełnosprawnego powodują, że jest on podmiotem zróżnicowanego folkloru szkolnego, a co za tym idzie, podejście do niego jako Innego/Obcego zaczyna się zmieniać. Miejsce ucznia niepełnosprawnego w folklorze szkoły i stopień nasilenia jego odmienności, inaczej stygmatu Inny/Obcy, zdeterminowane jest przez usytuowanie go w konkretnej formie kształcenia. W zależności od typu szkoły jest on jednym z wielu, który albo nie wyróżnia się niczym szczególnym (ponieważ większość uczniów może mieć podobne problemy), albo będzie się wyróżniał na tle innych uczniów swoją odmiennością, czymś szczególnym, czymś w postaci prymy³, niestety, najczęściej mającej charakter deprecjonujący. W celu zobrazowania Innego/Obcego jako podmiotu szkolnego „folkloru” posłużyłam się zestawieniem tabelarycznym obrazującym różne przestrzenie, w jakich przycho-

³ Pojęcie prymy wywodzi się z psychologii i oznacza cechę charakterystyczną dla danej kategorii, np. biała laska u niewidomych. Zob. Kofta, 2004, s. 16.

dzi mu funkcjonować. Już powierzchowny ogląd wskazuje, że jego rzeczywistość w roli ucznia jest – w zależności od płaszczyzny – mniej lub bardziej zredukowana (por. Prysak, 2014) i wyznaczana granicami związanymi z odmiennością. Zdaję sobie sprawę, że poniższe wskazania mogą, ale nie muszą dotyczyć uczniów niepełnosprawnych, co może być warunkowane rodzajem, stopniem czy widocznością niepełnosprawności. Skupiam się na takim rozumieniu niepełnosprawności, która staje się powodem naznaczenia, lokującym ucznia w określonym miejscu w zależności rodzaju szkoły (co możemy zobaczyć w tabeli 1).

Tabela 1. Stopień nasilenia stygmatu Inny/Obcy w zależności od formy kształcenia.

	Szkoła specjalna „folklor” szkoły bezpieczny/przyjazny	Szkoła integracyjna „folklor” szkoły ambiwalentny	Szkoła ogólnodostępna „folklor” szkoły wymagający
Charakter folkloru/ Elementy „folkloru” szkoły	centryczny	graniczny	peryferyjny
Relacje w sferze fizyczno- -materialnej	brak barier	brak barier lub niewielkie bariery	często występujące bariery architektoniczne
Relacje interpersonalne wychowawca – uczeń	słaby stopień nasilenia wynikający z dużej wiedzy i świadomości nauczycieli na temat niepełnosprawności	zróznicowany stopień nasilenia odmienności uzależniony m.in. od wiedzy, postaw	duży stopień nasilenia Inności/Odmienności
Relacje interpersonalne uczeń – uczeń	brak odmienności – homogeniczność grupy	częściowa odmienność	całkowita odmienność – heterogeniczność grupy
Elementy folkloru szkoły			
Zwyczaje	brak nasilenia stygmatu	zwracanie uwagi na Inność/Obcość	zwyczaje ogółu
Obrzędy	brak nasilenia stygmatu	zwracanie uwagi na Inność/Obcość	obrzędy ogółu
Twórczość artystyczna (literatura, taniec, plastyka)	brak nasilenia stygmatu	zwracanie uwagi na Inność/Obcość	twórczość ogółu

Język	podobny dla wszystkich	odmienny od ogółu z dużym prawdopodobieństwem komunikacji z wybranymi osobami	odmienny od ogółu z małym prawdopodobieństwem swobodnej komunikacji z otoczeniem
-------	------------------------	---	--

Źródło: opracowanie własne

Rozumienie Obcego/Innego niepełnosprawnego jako podmiotu folkloru szkolnego będzie zależało od tego, czy funkcjonuje w szkole specjalnej, integracyjnej, czy ogólnodostępnej. Można przypuszczać, że najbardziej korzystna sytuacja czeka uczniów szkoły specjalnej. Ze względu na dużą homogeniczność uczestników jej przestrzeni uczeń z niepełnosprawnością „gubi się” i czuje się anonimowy. Nie odczuwa nadmiernych różnic w relacjach interpersonalnych, a zwłaszcza tych determinowanych swoją niepełnosprawnością. Przestrzeń szkoły specjalnej jest dostosowana do jego potrzeb, możliwości. Pozbawiona najczęściej barier architektonicznych i wyposażona w odpowiedni sprzęt, daje uczniom komfort funkcjonowania, przyczyniając się do skupiania uwagi na tym, co jest istotą bycia w szkole, czyli na nauce. Niepełnosprawność jest spychana na dalszy plan myślenia. Uczeń czuje się integralną częścią społeczności szkolnej i pełnoprawnym uczestnikiem wszelkich działań związanych z rolą ucznia. Stoi w centrum przestrzeni szkolnej. Działania edukacyjne uwzględniają jego specyfikę, a nauczyciele są specjalistami, którzy znają specyfikę danej niepełnosprawności i podchodzą do uczniów w odpowiedni – adekwatny dla nich – sposób. Uczeń niepełnosprawny w relacji z nauczycielem jest wprawdzie Innym, ale nie Obcym, który budzi lęk i niepewność. Relacja uczeń – uczeń jest symetryczna, dająca przestrzeń poczucia przynależności do grupy i bycia traktowanym jak każdy inny uczeń, szczególnie w osiąganiu sukcesów. Może zdobywać oceny i być porównywany z równymi sobie. Inność objawia się wyłącznie w odmiennych cechach jednostkowych, charakterologicznych, osobowościowych. Uczeń niepełnosprawny jest obecny na każdej płaszczyźnie szkolnego folkloru. Respektowane i wprowadzane są zarówno jego zwyczaje (np. plany czynności mycia rąk dla uczniów autystycznych), jak i obrzędy. Twórczość artystyczna dostosowana jest do jego umiejętności, podobnie język dostosowany jest do danej grupy uczniów (w szkołach specjalnych dla głuchych obowiązuje język migowy czy alternatywna komunikacja dla uczniów niewerbalnych w szkołach dla niepełnosprawnych intelektualnie). Uroczystości szkolne, typu akademie, apele, są przygotowywane przez tych uczniów, pełnią oni wszystkie funkcje, które są niezbędne, by „folklor” funkcjonował sprawnie. Wnoszą nie tylko swoją obecność, ale również własne doświadczenia i umiejętności, przyczyniając się do kształtu tego folkloru. Stają się nie tylko jego podmiotem, ale również współtwórcą. Folklor szkoły jest folklorem Innego/Obcego, przez co staje się folklorem wszystkich.

Nieco inaczej kształtuje się folklor szkoły integracyjnej. Miejsce ucznia plasuje się na pograniczu. Jest on wprawdzie częścią klasy, grupy, jednak „folklor” szkolny jest folklorem ogółu. Ogół stanowią uczniowie pełnosprawni i nauczyciele niebędący w większości pedagogami specjalnymi. Jest to szkoła ogólnodostępna, w której zorganizowane są klasy składające się z uczniów pełno- i niepełnosprawnych z założenia. Uczeń niepełnosprawny jest integralną częścią grupy, zatem jego osoba ma być dostrzeżona i ma być uwzględniona we wszystkich działaniach danej grupy klasowej. Ta częściowa odmienność w relacji uczeń – uczeń powoduje, że jest on kategoryzowany jako Inny, ale dzięki integracyjnym ustawieniom jest oswajany i w coraz mniejszym stopniu przybiera postać Obcego, budzącego niepewność, niechęć. Nauczyciele mający na celu integrowanie go z grupą, powinni być nośnikami pozytywnych postaw i kształtowania akceptacyjnego folkloru danej grupy, a także szerzej, szkoły. Folklor szkoły integracyjnej, mimo pozytywnych założeń, można uznać jako ambiwalentny/graniczny. Uczeń niepełnosprawny jest sytuowany na pograniczu w relacji z uczniami pełnosprawnymi. Jest obecny, jest dostrzegany, ale jego obecność nie jest przeważająca. Stygmat Obcego/ Innego może zmieniać stopień nasilenia, w zależności od takich czynników (poza samą jego niepełnosprawnością), jak postawy nauczycieli czy ulokowanie w przestrzeni klasy, które może go albo ekspozycjonować, albo integrować, albo izolować (por. Gajdzica, 2008, s. 225). Jego obecność w zwyczajach i obrzędach szkoły powinna być widoczna, jednak nie stanowi ona głównej części i nie zawsze jest ekspozycjonowana. Również język może lokować danego ucznia na pograniczu szkolnego folkloru, ale plusem jest świadomość, że istnieje duże prawdopodobieństwo możliwości komunikowania z wybranymi osobami (konieczność zatrudniania specjalistów z zakresu pedagogiki specjalnej oraz obecność innych uczniów niepełnosprawnych takie prawdopodobieństwo zwiększa).

W szkole ogólnodostępnej na pierwszy plan wysuwa się fakt posiadania niepełnosprawności, który determinuje nie tylko samą naukę, ale przede wszystkim to, co wokół niej, czyli funkcjonowanie w roli ucznia, kolegi. Niepełnosprawność staje się przyczyną bycia Innym/Obcym na tle grupy. Jest ona bardziej widoczna, ponieważ jest powodem odmienności danego ucznia. Główną treścią działań uczniowskich w sytuacji ciągłego zagrożenia bycia naznaczonym staje się obrona siebie, minimalizacja kosztów psychicznych, jakie muszą ponosić w trakcie wypełniania roli ucznia (por. Polak, 2007, s. 76). Folklor szkoły jest folklorem ogółu zunifikowanym dla większości. Inny/Obcy uczeń niepełnosprawny, by być dostrzeżonym pozytywnie, musi zawalczyć o taką pozycję. Folklor szkoły od ucznia Innego/Obcego wymaga zatem ciągłego starania się, udowadniania swojej wartości, wiedzy, umiejętności, a nawet pełni człowieczeństwa. Jego odmienność sprawia, że jest on nie tylko Inny, żyjący obok, jednak niegroźny, a bardzo często Obcy, traktowany jako wróg. Takie rozumienie, jak pisze Piotr Sztompka, ma najbardziej negatywne zabarwienie, ponieważ traktuje ucznia w kategoriach opozycji, jako kogoś, z kim należy walczyć (Sztompka, 2012, s. 143). „Wtapia” się on w folklor szkoły, ale to wtapienie ma

zupełnie inny charakter niż wtapianie w przypadku Innego/Obcego w szkole specjalnej. Bardziej adekwatne byłoby pojęcie zatapiania. Uczniowie pełnosprawni są większością, więc potrzeby i odmienność Innego/Obcego zostają zatopione w morzu „normalności”. To sprawia, że charakter szkolnego folkloru staje się w relacji do ucznia niepełnosprawnego peryferyjny. Ta peryferyjność widoczna jest praktycznie na każdej omawianej płaszczyźnie. Zwyczaje, obrzędy, język folkloru szkoły, nawet jeśli zawierają elementy poszanowania odmienności, to są one wyłącznie elementami i zazwyczaj marginalizowanymi. Brak wiedzy sprzyja negatywnemu nastawieniu oraz chęci omijania problemu. Dlatego uczniowie ci w szkołach ogólnodostępnych często są zdani sami na siebie. Folklor szkoły ogólnodostępnej lokuje ucznia Innego/Obcego na peryferiach, eksponując jego odmienność. Dzieje się tak, począwszy od sfery fizyczno-materialnej (częste bariery architektoniczne, brak odpowiedniego sprzętu specjalistycznego). Następnie poprzez sferę relacyjną (relacje z nauczycielami nierzadko nieprzygotowanymi do pracy z uczniem niepełnosprawnym; relacje w rówieśnikami, którzy traktują osobę niepełnosprawną jako Obcego). Skończywszy na elementach takich jak, zwyczaje, obrzędy, język, w których brakuje lub jest niewielka ilość Innego/Obcego. Folklor szkoły jest folklorem większości, zatem w relacji do Innego/Obcego ma charakter peryferyjny.

Inny/Obcy – odmienny kulturowo w „folklorze” szkoły

Innym/Obcym podmiotem folkloru szkolnego może być również uczeń odmienny kulturowo – narodowościowo – religijnie. Z racji ograniczonych ram tego opracowania pozwalam sobie jedynie zasygnalizować to zagadnienie, bez szczegółowej analizy jego sytuacji. Inny/Obcy z powodu różnic kulturowych, religijnych, taki właśnie bagaż dodaje do folkloru, współtworząc go jako uczestnik przestrzeni szkoły, wnosząc w określony, ukształtowany folklor nową jakość. Ta jakość może być czymś bardzo pozytywnym, ale również przynoszącym pewne obawy i lęki, a czasem nawet niechęć i wrogość. Przygotowanie nauczycieli, podobnie jak w przypadku uczniów niepełnosprawnych w szkołach ogólnodostępnych, również pozostawia wiele do życzenia. To nie sprzyja kształtowaniu pozytywnego kierunku działań, który służyłby rozwojowi folkloru szkoły, tolerancyjnego i nastawionego na poszanowanie Innego/Obcego. Im większa liczba osób odmiennych kulturowo w szkole, tym większy jest ich wpływ na kształtowanie szkolnego folkloru.

Różnice kulturowe, narodowe stają się widoczne dopiero w porównaniu, odniesieniu do Innych (Muszyńska, 2012, s. 70). Szkoła to miejsce, gdzie w niewielkiej przestrzeni uczestnicy będący członkami tej przestrzeni wchodzi z sobą w nieustanne relacje i gdzie uczą się i poznają nawzajem. Czas spędzany wspólnie jest na tyle długi, że własne jest weryfikowane z tym, co czyjeś. Nakładają się zwyczaje, obrzędy, wierzenia indywidualne przyniesione przez poszczególne jednostki tej społeczno-

ści (folklor kultury własnej), na te grupowe, danej szkoły (folklor szkoły). Ponieważ Polska jest krajem w większym stopniu homogenicznym, różnorodność kulturowa w szkole jest zdecydowanie mniejsza, niż można to obserwować w krajach Europy Zachodniej, zwłaszcza w dużych miastach. Uczniowie odmienni kulturowo są zatem w mniejszości i najczęściej gubią się w folklorze szkoły, czując swoją odmienność. Kontakt z odmienną kulturą może być jednak przedmiotem pozytywnych doznań, zauroczenia innością, ale może być także źródłem zagrożenia i niepewności. Ogromna zatem rola edukacji międzykulturowej, której celami są: rozpoznawanie Innego, które prowadzić ma do jego uznania; pogłębienie szacunku do Innego, a tym samym do siebie, wzmacnianie postawy tolerancji wobec Innego; kreowanie porozumienia i wzajemnego wzbogacania się w interakcjach; zapobieganie lub dekonstruowanie istniejących stereotypów i uprzedzeń (Szymanek, 2010, s. 183).

Konkluzje końcowe

W artykule postawiłam tezę, iż szkoła to miejsce tworzące swoistego rodzaju folklor, którego podmiotem staje się uczeń odmienny, traktowany jako Inny/Obcy. Tekst zawiera rozważania dotyczące miejsca ucznia niepełnosprawnego w tym folklorze, a także charakteru folkloru ze względu na rodzaj i typ szkoły.

Szkoła to miejsce nie tylko edukacji, ale także nabywania tożsamości w toku relacji interpersonalnych. Proces edukacji, wychowania i socjalizacji odbywa się w przestrzeni szkoły, która charakteryzuje się określonym folklorem. Jednym z podmiotów tego folkloru niewątpliwie jest osoba odmienna, bądź to z tytułu niepełnosprawności, bądź to odmienności kulturowej traktowana jako Inna/Obca. Niepełnosprawność sprawia, że rozpatrywanie folkloru szkoły staje się sprawą bardziej złożoną. Jak zaznaczyłam w tekście, nie da się bowiem opisać ucznia niepełnosprawnego jako podmiotu folkloru szkoły jednoznacznie, ze względu na możliwość sytuowania go w różnych formach kształcenia. Każda z nich generuje inny kształt folkloru, osadzając Obcego/Innego w centrum, na pograniczu albo na peryferiach generowania tego folkloru. Zdecydowanie największy wpływ na jego kształtowanie ma uczeń osadzony na gruncie segregacyjnej formy kształcenia, która stawia go w centrum swoich działań i aktywności, powodując, że jest on „zatopiony” w folklorze szkoły, a jego odmienność jest niedostrzegalna. Integracyjny model, mający na celu łączenie uczniów pełno- i niepełnosprawnych w jednej przestrzeni klasowej, z założenia ma zwracać uwagę zarówno na potrzeby jednych, jak i drugich, jednak ponieważ większość klasy stanowią uczniowie pełnosprawni, obcość/inność ucznia niepełnosprawnego stawia go na pograniczu i ogranicza jego wpływ na kształtowanie szkolnego folkloru. Najmniejszy wpływ na szkolny folklor i największe nasilenie odmienności może mieć uczeń w formie inkluzyjnej, która sytuuje go na peryferiach tego folkloru, nie wywierając większego wpływu na jego kształt.

Obok ucznia odmiennego ze względu na niepełnosprawność, Innym /Obcym jest również uczeń odmienny kulturowo, który także stawia przed szkołą duże wyzwania. Jednostkowe przypadki najczęściej są wchłonięte przez ogół i często ich potrzeby i bagaż kulturowy nie stanowią znaczącego elementu kształtującego folklor danej szkoły, jednakże większa liczba takich uczniów w szkole może ten folklor mocno kształtować (przykładem tego mogą być przedmioty takie, jak język mniejszości etnicznej – śląski, kaszubski itp.). Inny/Obcy będzie zatem zawsze obecny w szkolnym folklorze, jednak jego miejsce i rola będą się zmieniały w zależności od wielu czynników.

Bibliografia

- Adrian B. (2015), *Miejsce nauczyciela w kulturze szkoły*, „Forum Oświatowe”, nr 27(2), s. 95–102.
- Bascom W.R. (1953), *Folklor and Antrpology*, „Journal of American Folklore”, Vol. 66, s. 283–290 [za:] F.L. Utley (1974), *Literatura ludowa – definicja operacyjna*, „Literatura Ludowa”, nr 1, s. 49.
- Bauman Z. (1996), *Socjologia*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Bełza M. (2010), *Szkolnictwo specjalne w Polsce – różne formy organizacji* [w:] I. Fajfer-Kruczek, S. Wrona (red.), *Wsparcie instytucjonalne osób niepełnosprawnych w Polsce i Republice Czeskiej*, Wydawnictwo ARKA, Cieszyń.
- Chrzanowska I. (2015), *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Dunak B. (1999) (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, T. 1, Wydawnictwo Wilga, Warszawa.
- Gajdzica Z. (2008), *Modele przestrzennej organizacji kształcenia integracyjnego* [w:] T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Gajdzica (red.), *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – aktualne doświadczenia na pograniczu polsko-czeskim*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Grzybowski P. (2007), *Edukacja europejska – od wielokulturowości do międzykulturowości. Koncepcje edukacji wielokulturowej i międzykulturowej w kontekście europejskim – ze szczególnym uwzględnieniem środowiska frankofońskiego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Kłoskowska A. (1969), *Z historii i socjologii kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Kofta M., (2004), *Stereotypy i uprzedzenia a stosunki międzygrupowe. Stare i nowe idee* [w:] M. Kofta (red.), *Myslenie stereotypowe i uprzedzenia. Mechanizmy poznawcze i afektywne*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa.
- Latour B. (2009), *Polityka natury*, tłum. A. Czarnacka, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Lipkowski O. (1981), *Pedagogika specjalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Muszyńska J. (2012), *Percepcja społeczna Innego kulturowo w przestrzeni wschodniego pogranicza Polski*, „Edukacja Międzykulturowa” nr 1.
- Polak K. (2007), *Kultura szkoły. Od relacji społecznych do języka uczniowskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Prysak D. (2014), *Od zredukowanej do poszerzonej rzeczywistości uczniów z głęboką niepełnosprawnością intelektualną – analiza działań edukacyjnych*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 14.

- Starnawski W. (2011), *Kategoria inności – aspekt aksjologiczny i pedagogiczny* [w:] I. Chrzanowska, B. Jachimczak, D. Podgórska-Jachnik (red.), *Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. Inny wobec wyzwań współczesnego świata*, T. 4, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Łódź.
- Szacka B. (2008), *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Szczepański J. (1975), *Rzecz o nauczycielach w wychowującym społeczeństwie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Sztompka P. (2012), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Szymanek Z. (2010), *Kategoria inności – aspekt aksjologiczny i pedagogiczny* [w:] I. Chrzanowska, B. Jachimczak, D. Podgórska-Jachnik (red.), *Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. Inny wobec wyzwań współczesnego świata*. T. 4, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Łódź.
- Waliński M. (1978), *Folklor i folklorystyka. Kilka uwag wstępnych* [w:] M. Waliński (red.), *Teoria kultury. Folklor a kultura*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Wróblewska V. (2005), *Współczesny folklor ustny* [w:] A. Miancki, A. Osińska, L. Podziewska (red.), *Folklor w badaniach współczesnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.